

* * *

На наше щастя, в ресторані, як і завжди, було порожньо, і говорити ми могли про все.

— В Болгарії — продовжував він, — бували цікаві випадки. Я навіть не розумію, як товариші, що з ними вони траплялися, вибиралися живими з них. Наприклад, за одного з моїх товаришів поліція оголосила нагороду в сто тисяч левів. І коли його ніхто не міг відшукати, король додав таку ж суму в нагороду тому, хто принесе його голову.

Що ж, я розповім вам цю історію: в Радянському Союзі такої не може трапитись.

* * *

Було це торік в Болгарії. Мій товариш був комсомольцем і працював дуже активно. Трапилося так, що він мав передати дуже дорогі і таємні партійні документи з одного до другого комітету. Він сподівався зробити це зовсім вільно, та на одній станції, коли він стояв в черзі за квитком, поліція раптом почала перевіряти документи. Його вони пізнали й по обличчю, але просто про людське око оголосили облаву.

Він побачив, що потрапив просто в лалі, та зробити нічого не міг. Його впіймали. За десять хвилин під посиленою вартою його привели до поліцейського офіцера. Він постояв перед ним, не знаючи, як вислизнути з офіцерських лал, бо зробити це й справді не було ніякої можливості.

Поліцейський офіцер дивився на нього зі злією посмішкою переможця, а позаду вартували два поліцаї.

— Ну, що ж, розповідайте, більшовицький агенте, як ви там гадаєте панувати, — звернувся до нього офіцер. — Розповідайте, не соромтеся: від нас утекти не можна.

Товариш дивився на нього, очевидно думаючи про своє становище більше, ніж про оці офіцерові слова. І, як ви бачите й самі, становище було дуже середнє. Але офіцер набридав:

— Соромитесь? Мені просто цікаво, як ви там думаєте здійснити вашу перемогу. Та власне й програми вашої мовської я не знаю гаразд...

Офіцер почав удаватися до філософських розмов про те, що «більшовики — чудаки»... Говорив він взагалі остаточно переконаний в блискучій перемозі не над однією людиною, а над більшовиками.

— Не хочете?. Ну тоді виймайте з кишені папери, а розмовлятимемо потім. Ого-го, ще й як кричатимете!

Він почав спокійно виймати з кишені папери, роблячи це зовсім спокійно, та щось важке в правій кишені занепокоїло його, і, витягнувши повільно цю саму штуку, він вистрелив двічі в офіцера. Трапилося це так несподівано, що поліцаї позаду не стямилися, і повернувшись обличчям до них, він двома пострілами позбавився охорони.

Товариш цей — правду кажучи — й досі не розуміє, чи свідомо він це робив, бо вдаватися до зброї заборонено етикою конспірації у таких випадках. Та сталося все настільки несподівано, що про результати він подумати не встиг.

За хвилину товариш уже був за вікном. За ним побігла ціла навала поліції, та на щастя з-за рогу вийшов потяг, перерізавши їм дорогу, саме в ту мить, коли він перебіг залізничу колію.

Товариш утік до лісового склепу, що містився на маленькому півострівці.

Поліція знала, що з цього склепу втекти не можна. Бо вийти можна тільки через єдину браму з другого боку. Тим часом товариш заховався в курені одного робітника, що працював на склепі.

— Слухай, товаришу, сказав він робітникові: я комуніст, тільки но я вбив двох поліцаїв і поранив офіцера. Коли ти справді чесний робітник, ти допоможеш мені втекти.

Робітник нічого не відповів, він витяг з куреня засмальцьовану одягу й наказав передягатися, потім вимадав йому обличчя нафтою, щоб товариша визнали за робітника, і повів його за собою.

Угорі кружляли цілі ескадрильї аероплянів, освітлюючи згори лісосклеп. Усе підняли на ноги, бо знали, що комуніст тут і втекти йому не можна.

Але партійні документи було вже переховано в надійне місце, а за себе турбуватися не доводилося: якось то буде.

На середині двору «робітники» зустріли залінену зграю полісменів, вони бігли з місця на місце, шукаючи скрізь переляканими очима.

— Гей, ти тут не бачив розбійника,— звернулися вони до «робітників», тільки по сюди побіг!

— Нікого ми не бачили, ми в курені спали,— відповіли вони.

— А як тут із брами вийти? Поведи хтонебудь.

— Ходімо сюди,— погодився мій товариш,— я вас виведу.

Залінені поліцаї наказали товаришеві йти попереду. Вони так перелякалися, що боялися, як би бува не вбив когось із передніх хоробрий більшовик. А коли йтиме попереду робітник, то в гіршому випадку вмере він, а не поліцай.

Товариш прикинувся дурнем і погодився йти попереду. На воротах вартовий пропустив його, бо товариш ішов з поліцією. Таким чином він опинився в місті і міг тікати куди завгодно. Місяців два після того випадку розшукували його й дивувалися; куди міг він подітися, коли вийти можна тільки брамою, де стоїть посилена варта.

Тоді король звелів додати до поліцією призначеною суми ще сто тисяч левів, за непокірливу більшовицьку голову.

Отакі то справи витинають наші дома! Правда, цей товариш після цього випадку став таким відомим, що довелося втекти далеко від Болгарії. Та це не біда — такі люди потрібні скрізь.

* * *

...Джіовані сидів, згорбившись над недокінченою порцією морозива. В ресторані засвітили світло, і публіка почала збиратися навколо квадратних столиків. Говорити вже цим нас позбавили можливості, і Джіовані запропонував піти на вулицю.

— Можете не дивуватися: для нашого брата те, що я рама розповідав, уже майже звичайний випадок. Та всі дивувалися не так із спиритности, з якою товариш розрахувався з поліцаями, як саме — з його втечі. Це було настільки несподівано навіть для самого товариша, що він спокійно робив такі речі, вагаючи життям.

...Вулиці в Неаполі вузькі й темні. Та коли засвічуються ліхтарі, вони стають подібними до якихось вузьких золотих струмочків, що повсякчас рухаються й течуть. Блискуча юрба пливе цими струмочками, потопаючи у власному блискві.

— А про Союз ви так нічого й досі не розповіли, — докірливо звернувся Джовані. — Як воно там у вас? Коли б ви знали, як ми молимося кожній людині з Радянського Союзу! Буквально молимося. Та ще в Болгарії чи в Італії, куди майже зовсім не може проїхати радянський громадянин!

— У нас? Що ж у нас! Про Радянський Союз нічого не можна розповісти, бо коли б власне взятися за отаку справу, то для цього не вистачило б ні слів ні часу. Будуємо й ростемо.

— Так! — зідхнув він, — а ми ламаємо й ростемо. Кожен зруйнований будинок капіталістичного устрою — то ціле місто пролетарської революції.

— Та що ж — незабаром і ви будуватимете.

Джовані пропонує піти на Сан-Мартіно. Це одна з найзаможніших і найрозкішніших частин Неаполя. На високій горі, оточеній крутими прірвами, — невеличка жменька розкішних будівель.

Це — Сан-Мартіно: з нього видно Неаполь як на долоні. Кожен з його будинків, подібний до маленької крупинки цукру, а весь він складає цілу жменьку отаких солодких крупинок.

Ми сідаємо в «фуніколяре — чентрале». Цей фунікольор, що піднімає мало не цілий потяг на Сан-Мартіно, починаєть-

ся на віа Рома. Кондуктор сюрчить у різок, як пастушок зі старовинної оперети, і за його наказом фунікульор починає гукатись.

Він іде повільно, м'яко посуваючись на крутих схилах Сан-Мартінської гори. У вагоні напівтемно, і людські обличчя ледве рожевіють у натовпі тустих тіней. Я—чужоземець, і мені здається, що всі обличчя одноманітні. Всі вони здаються подібними один до одного: модна краватка на твердих з довгими різками комірцях, біленькі або рожеві хусточки з передньої кишеньки на піджаку, замащені й прилизані зачіски, все це пахло дешевою оперетою.

* * *

Але до нас підходить молода людина і ласково подає руку Джовані.

— Чом ви не признаєтеся?

— Я? О, чому ж це я вам таким здався? Пробачте, пробачте,—відповідає йому Джовані.—Просто не впізнав: освітлення, знаєте, у фунікульорі дуже дешево: ні чорта не видно!

— Куди це ви, в наші краї?

— А я знаєте,—весело говорив Джовані...—Я зібрався... Доречі ви не знайомі, звичайно, познайомтеся: це мій товариш, із Росії.

Я подаю руку молодій людині в сірватому костюмі. Дивує мене одяг цієї людини, що живе на Сан-Мартіно. Одяг зовсім не пасував до аристократичного місця його життя.

— А це мій колега,—звертається до мене Джовані—молодий інженер-будівельник.

— Дуже радий, надзвичайно цікаво, відказую.

Інженер оглядає мене щоразу, коли я на мить одвертаюся, щоб подивитися на щось збоку. Та тільки но я повертаю до нього своє обличчя, зустрічаю зацікавлений погляд.

— Так ви з Радянського Союзу?

— Так.

— Що ж там нового? Цікавого?

— Та що ж, для вас, інженерів, багато напевне знайшлося б цікавого: велетенське будівництво по всій країні...

— Он як?

— А хіба ви з газет про це не чули? Ну Дніпрельстан, приміром, або Тракторобуд. Це ж велетні! Не вистачає правда інженерів у нас, як і взагалі робітників.

— Що ви говорите?! Не вистачає?

— Так, слабувати. От ви б зібралися та й поїхали б до нас працювати, там би здобули й практику добру, бо ж ви інженер молодий.

Джовані втручається в розмову:

— До речі, сеньйор, здається, безробітний? Чом би й справді не поїхати?

Це мене зацікавило: безробітний інженер! Це цікаво й справді. Але сеньйор обережно озирається: буває не підслухав би хтонебудь про це: Радянський Союз! Розмови про нього можуть скомпромітувати сеньйора на все Сан-Мартіно.

— Та воно має деяку рацію: практика може й слаба, але сама робота...

— Як практика слаба?— скипаю я.— Та ж ви знаєте, що то за Дніпрельстан? Чи можете ви щось про нього уявити? Та це ж найбільша в світі гідроелектростанція!!

— Що сеньйор цим хоче сказати,— звертається до мене італієць.— Як саме найбільша?

— Так, дуже просто: найбільша! Ніягара — в хвості. Розумієте, в хвості проти неї сидітиме Америка та й сидить уже!!

— Он як? А в наших газетах я про це зовсім нічого не читав.

— Що ж тут дивного?— починаю вже я дискусію. Але Джовані хитро підморгує мені, мовляв: «товаришу, ви забули де ви є». І я притихаю.

— Ваша справа вірити чи не вірити, а поїхати до нас вам було б корисно, і науково й матеріально.

— А пробачте, скільки, приміром, одержує інженер у Радянському Союзі?, цікаво, дуже цікаво.

— Та як сказати, карбованців чотириста пересічно, а то й п'ятсот.

— На наші гроші скільки це складає?

— П'ять, шість тисяч лір.

— Що ви? П'ять тисяч лір на місяць? Це ж золоте дно!

Я зовсім не помітив, як зупинився фунікульор. Ми вийшли на вулицю. Все це слухав Джовані з неменшим зацікавленням, ніж сеньйор інженер. Кожне слово про Радянський Союз він ловив, як щось зовсім недосяжне й незрозуміле.

Бо власне де він міг дізнатися про правду, коли не з уст радянського громадянина?

— Це все надзвичайно цікаво,— сказав інженер уже на вулиці.— Треба б нам про це поговорити. Обов'язково треба.

— Якось поговоримо!

Він потиснув мені руку з такою посмішкою й повагою, яку дарують людині, що від неї узнають якусь надзвичайну істину. З тієї істини видно силу невідомого, і на світ зовсім по-новому дивляться очі.

— То до побачення, до найближчого побачення!— Він повернув праворуч і, поволі повертаючи щоразу до нас обличчя й махаючи до нас рукою, зникав у п'їтмі невідомих мені вулиць.

— Таких покищо тисячі, а будуть десятки тисяч зовсім незабаром! *Тисячі безробітних інженерів*, що цілими роками вчилися і здобували вміння нести користь людності. Але,— запитуючи розвів руками Джовані,—але де вони можуть прикласти силу своїх знань, куди повернути роками здобуту кваліфікацію творців та конструкторів? Куди, я вас питаю?

* * *

Ми повернули на рівненький майдан і пішли до планорами нічного Неаполя. Коло освітленого магазину підійшов типовий італієць і звернувся до нас:

— Можна прикурити, сеньйори?

— А чому б не можна було,— щедро пропонував я свої послуги. Будь ласка.

Італієць прикурив свою погану смердючу цигарку і зник за рогом. Та Джовані занепокоївся й тихо, майже пошепки сказав:

— От собаки, нанюхали...

— Що саме? Не зрозумів я.

— На жаль — нас! Ця собака — шпик. Цей самий, що прикурював. Доведеться нам розійтися, бо йти разом зовсім небезпечно.

Особисто мені шпик пошкодить не міг нічим. Ми сьогодні вибралися поглянути вдвох на панораму Неаполя, оглянути Сан-Мартіно й може встигнути до кіна. І раптом так просто й зрозуміло поламав наші пляни цей суб'єкт.

— А може ви помиляєтеся, Джовані?

— О, це було б просто необережно з мого боку. Я вже настільки добре знаю цих шпиків, що не можу в них помилятися. Власне, ми нічим, звичайно, не «підриваємо» спокій італійського дуче й короля, навіть тим, що збираємося вкупі йти до кіна сьогодні! Та поліція просто — нагадує про себе. Бо вас вони знають добре. Їм зовсім не вигідно, щоб радянські матроси «обробляли» італійських громадян, ролю яких у даному разі відіграю я.

Я зовсім ясно розумію, що коли мені поліція не може зробити нічого неприємного, то вже Джовані цілком залежить від них — отих поліцейських хортів.

— Що ж, бувайте! Завтра напевне зустрінемося?, як ви гадаєте?

— О! — відповідає Джовані. — Безумовно зустрінемося. На пароплаві о восьмій ранку. Ви напевно вже не спатиме в цей час?

— Дуже радий буду почастивати вас радянською чорною крою або ще чим. Обов'язково приходьте.

І Джовані пішов назад до фунікульору.

* * *

Вже була десята година вечора і в чорному — від сильного освітлення вулиць — небі горіли прозорі дірочки зір. Вулиці рухалися дуже повільно, напевне ще меланхолійніше й розміреніше ніж унизу.

Високі будівлі, побудовані за суворим пляном докучної симетрії, танули в небі обрубаними головами пласких дахів. І все було звичайно: як і внизу надумано оперетково й удавано сильно.

Виринувши з-за темного рогу, до мене підійшов італієць. В ньому я пізнав того самого, що прикурював цигарку біля великого магазину.

— Ви на панораму?

— Так.

— Можна вас туди повести?— запитав він настирливим і докучливим тоном.

— Ні це мені не потрібно. Дякую.

— Чому? Можна за це не платити.

— Ви поліцей, сеньйоре,— безапеляційно запитав я його, дивлячись просто в вічі.

— Так, я поліцей, але ж такий мій обов'язок. Я служу і я повинен це робити...

— Я вас зовсім ні в чому не збираюся обвинувачувати. Я просто відмовляюся від ваших послуг. А стежити можете за мною іншими засобами.

Він попросив цигарку.

Я почастував його, попередивши, що це безумовно все, що я можу зробити, і ще раз відмовився від послуг.

Поліцей зупинився, подав мені руку і, нахиливши голову, пішов геть. Це мене дуже здивувало. Думаю: як же він за мною стежитиме тепер? Випадки, коли поліцей визнавав свою посаду, траплялися й раніше, але визнавши це, ніхто з них не покидав «посту».

На розі двох великих вулиць я зупинився біля великого газетного кіоска й попросив російські газети. Господар замештавшись й швидко витяг мені «Последние Новости» Мілюкова. Я заплатив гроші й пішов до генеральної панорами.

* * *

Всю дорогу довелося зупиняти розсудливих італійців, запитуючи, куди тепер повертати, щоб дійти до потрібного мені місця.

— Сюди на панораму централе?

При цьому італієць зупиняється, витягає руку з-під пахви своєї подруги, вішає паличку на зігнуту ліву руку, кладе товсту сигару (залежно від розміру його поточних рахунків в італійських банках)—або погану цигарку в зуби і, зати-туючи, дивиться на вас.

— Мені на панораму централе. Сюди я йду?

— Панорма централе? Розумію, розумію. Ви зовсім правильно орієнтуєтесь в топографії Сан-Мартіно, хоч ви й чужоземець.

— Дякую, дякую, знімаю я капелюха.

— А звідки, ви самі, сеньйоре, пробачте?

— З України.

— Україна? Одеса?

— Так, Одеса теж.

— Так я й сам там колись був, знаю!

І ви тихо, але люто, безсловно прокладаєте тисячу отаких ледачих італійських буржуа.

Якби ви були знали, що «в топографії Сан-Мартіно орієнтується добре», то якого б ви, пробачте, бісового батька звертали до цієї мавпи по допомогу; Але італійці з Сан-Мартіно не поспішають.

Куди й чого поспішати?

Нарешті він підводить догори праву руку і, кілька разів знімаючи капелюха і рівномірно нахилиючись, бажає вам «боно серо». І ви мусите посміхатися! Ви мусите, бо ж ви безперечно вдячні йому за «допомогу» в розшукуванні потрібної вам адреси.

А він ще разів зо два поверне патентовану потилицю італійського буржуа, плянувши услід: чи була не збилися ви з напрямку, хоч, як він певен, ви зовсім «добре орієнтуєтесь в топографії Сан-Мартіно».

Іду, вже закаявшись когось про щось запитувати. Хай воно скажеться: на розшукання витратиш силу часу і лише після всього дізнаєшся про те, що так воно й є: ішов правильно!

В кінці вулиця повертає праворуч і йде крутим узвозом. Люду вже зовсім мало й лише поодинокі аматори блукають, виходять з гарячих від освітлення й вина ресторанів. Вони йдуть похитуючись, іноді мимрячи собі під носа пісню «про маленьку китайку», або ще якусь пустеньку мелодію, а потім знову зникають в рестораціях.

Підходжу до бар'єру, збудованого з дорогого білого мармуру, і раптом сліпну від надзвичайної панорами! Легені ковтають прозорі молекули неаполітанського повітря.

Навкруги щось надзвичайне.

Унизу (ви й досі не розумієте: невже Сан-Мартіно такий високий?) розкинулося місто. Кожен будинок лежить як біла крупинка цукру на рожевій долоні землі, а все вкупі—ціла жменя таких солодких крупинок. Обов'язково солодких і обов'язково крупинок!!

Це — Неаполь.

Це — Неаполь згори.

Я вже бачив його знизу, з моря, відчував ледачий темп його руху в повно залюднених вулицях і майданах. Зараз він унизу, розпорошений і порізаний на тоненькі шматки нитками та разочками ліхтарів по обидва боки кожної вулиці. А їх сотні, і від того місто якесь величезне й надзвичайне. Неаполь дуже важко пізнати згори, відразу здається, що то не менше як Лондон!

Але до бар'єру підходить молодий чоловік, він елегантно одягнений і зовсім мало подібний до італійця.

Невідомий вам чоловік зупиняється, як і ви, нахиливши корпус свого тіла на важкий мармуровий бар'єр. Він дихає так само важко й задоволено як і ви, він ковтає надутими легенями молекули свіжого повітря, що прохолодою йде звідти, з моря синювато-надзвичайного кольору. Воно дме з вузької балки між Везувієм та Сорренто. І ви бачите щось психологічно-спільне між цим джентлменом та вами—зовсім до джентлмена не подібним.

Але ви обережні. Ви надзвичайно обережні! І ви, звичайно, не дозволите собі першим розмовляти з невідомим, бо мало хто може прийти сюди поглянути, осліпнути від солодкої краси і сп'яніти від прозорого повітря з-за Везувія!

Джентлмен дивиться вниз, зовсім не цікавлячись сусідворуч, звернувши на мене увагу, обличчя його навмисне дом. І коли мені вже здається, що він от-от поверне голову повертається в протилежний бік, і джентлмен продовжує з насолодою оглядати Неаполь.

Так він себе тримає недовго, і коли я, вже зовсім забувши про те, що стою поряд якоїсь людини, починаю мимрити під носа мотив популярної італійської мелодії, біля самісінького мого правого вуха лунають слова:

— Ви росіянин?

Спочатку перелякавшись, повертаю до нього розгублену фізіономію: звідки йому можна було дізнатися про те, хто я такий?

— Ні, я німець,—не червоніючи маневрую.—А чому ви мене мали за росіянина?

— Я по газеті суджу. Це ж російська газета?

Тепер я бачу, що джентлмен упіймав мене на брехні: коли я німець, то чому б я розмовляв з ним російською мовою? Але розгубитися, значить, видати себе з головою, і я спокійно, продовжую свою відповідь:

— Я жив колись у Росії й тому цікавився її мовою й зараз. Остатні ж роки я жив у себе дома, в Німеччині.

— Ви емігрант?

— Ні, не емігрант: з Росії мене ніхто не гнав, та й не держав мене там ніхто.—Цими словами я хотів відштовхнутися від брехні, яку я сказав йому спочатку.

Та мені здалося, що він сам—російський емігрант, бо володів російською мовою досить пристойно, правда, мішаючи деякі слова з якоюсь іншою—слов'янською. Виявляти ж себе відразу і значить переходити з самого початку на вільні розмови радянської людини з людиною невідомого політичного настановлення в даному випадку я не мав ніякого бажання.

Словом—я німець, жив у Росії, тепер вчуся в Італії на суднобудівельному факультеті технологічного інституту.

— А ви очевидно росіянин?—запитую я, коли бачу, що привернув до себе джентлменові симпатії.—Ви давно з Росії?

— Ні, ви помиляєтесь: я—не росіянин, я болгарин. Сам я з Софії.

— Алеж, добродію, ви зовсім добре володієте мовою, і можна подумати, що ви росіянин!

— Ні це не так,—щоправда російську мову я вчив ще в гімназії: читав багатьох росіян, вивчав Пушкіна, Гоголя, Тургєнева. Та й моя рідна болгарська мова має багато спільного з російською: коріння одне!

— Так. А зараз ви живете в Італії чи просто?..

— Вчуся в Римі. Вчуся співати, а оце всього десять день як приїхав до Неаполя.

— Он як. Надовго??

— Важко сказати. Розумієте, в мене в зв'язку зі співами захворіло горло, а в Неаполі в цій галузі найбільші медичні авторитети. Отже—я лікуюся.

Джентлмен справив на мене приємне вражіння. Видно, що людина дуже культурна, досхоchu начитана й симпатична взагалі. Я вже починаю шкодувати, що не сказав йому про себе правди. Бо коли б вийшов якийсь скандал і мені довелося б комусь показувати свої документи, приязнь, чи, вірніше, симпатія між нами порвалася б відразу.

Та повертати назад уже зовсім пізно, і я дотримуюся розпочатої лінії конспірації.

— А ви вчитеся в Неаполі?—звертається він до мене, переконаний цього.

— Ні,—заминаюся я.—Розумієте, я ще не вчуся,—я збираюся цього року тільки складати іспити на суднобудівельний факультет.

— В Неаполі?

— Може тут, а може в Мілані, або Римі. Побачу, зараз ще дуже важко про це щось певне сказати.

— А чому не в Берліні? Там у своїй країні звичайно зручніше б та й навчальні заклади ніби кращі. Взагалі — Німеччина!..

— А в мене про Берлін зовсім інша думка,—брещу я нахабно, бо в Берліні зроду не був.—Навпаки: там, знаєте, темп скажений, рух надзвичайний. А Італія романтичніша...

— Як сказати?.. І я бачу, що дискусію розпочинати, значить сісти в калошу зовсім одверто. Хочеться якось звернути розмову, але він і сам, ніби розуміючи моє внутрішнє непомітне хвилювання, продовжує:

— В Італії треба вчитися митцям, а технікові та інженерові роботи в ній мало. Хіба ще на півночі біля Швайцарії... Я й сам, приміром, торік закінчив фінансовий факультет. Але вчився я в Парижі. А от співати треба, звичайно, в Римі... це визнано всіма.

Надворі зовсім темно. Місяць погас за Везувієм, і Неаполь лежить розсипаний жменею солодких крупинок. З моря дме прохолодою, і мармуровий бар'єр починає пекти пронизливим холодом крізь тоненькі рукава не до нього пристосованої італійської одежі.

— До речі, чи не краще порозмовляти нам в ресторані? Піднімімось на тору.

— Не заперечую—погоджуюся я з його пропозицією.

І ми йдемо з настоящего мармурового місця, покидаючи розсипані солодкі крушинки розкішних будівель. Лише тепер я приглядаюся до білого джентлменового клясичного обличчя, і мені стає зрозумілим, чого він так легко говорить про навчання то в Парижі, то в Римі, то в Берліні. Я бачу, що з цією людиною мені не можна йти, але я йду, бо розумію потребу цього.

— У вас напевне багато тут знайомих?—запитує безапелційно він.— Ви з німцями чи росіянами дружите?

— Та як сказати... буває, що з росіянами, буває з німцями, бо, треба сказати, у мене в Неаполі і тих і других дуже мало.

— А росіян тут багато?

— Не знаю... не думаю, щоб багато,—відповідаю я неохоче, і мені здається незвичайним і непотрібним таке запитання.

Ми підходимо до цілої низки ресторанів, що стоять поряд. З кожного долітають звуки національних італійських мелодій і смачний запах беззмінних неаполітанських макаронів. Від цього ще дужче хочеться їсти, і я пропоную зайти до найближчого ресторану. Але мій супутник категорично не погоджується:

— Хіба ще ресторан? Пробачте, але я дозволю сьогодні собі вас доглядати. В справі гастрономії я орієнтуюся добре. Хе-хе!

— Що ж, ведіть...

І ми йдемо далі, звертаючи в освітлені сотнями блискучих лімпок квартали й майдани. Я нічого не маю проти: про всякий випадок ми наближаємося до фунікульору, що взведе нас вниз.

— Росіяни тут звичайно є, бож дипломатичні стосунки між країнами досить налагоджено... і взагалі... а ви не в росіян живете?

— Я... в росіян. На майдані Гарібальді...

— Ах, як добре. Це зовсім близько: я живу на віа Рома в готелі «Лондон». Коли ваша воля, ми зможемо зустрічатися. Я, розумієте, й сам страждаю за своєю мовою, а ми з вами—тільки—зовсім вільно розмовляємо хоч подібною до болгарської.

Ми повертаємо ще за один ріг, і перед нами освітлений напис:

Mirdndsuli

— Сюди й ходімо. Це ресторан досить пристойний. Щось під французів. А втім, і самі побачите...

Ми увійдемо. На нас відразу звертають увагу, і тільки не встигаємо сісти, покірно підбігає офіціант.

Я цілком покладаюся на смак свого попутника, бож у виборі ресторану він себе зовсім не скомпромітував.

— «Досить пристойний»,—думаю я.—«Видно, добра буржуазна собака!» Ресторан, і справді, розкішний. Відвідувачі виблискують шовком і золотом. Музика грає націоналістичний фашистський гімн. Словом, я бачу, що потрапив туди, куди не слід потрапляти пролетарським письменникам.

Але стіл накрито, і я вдруге констатую не абиякі джентльменові здібності в гастрономії.

— Дуже хотів би послухати ваші співи. І коли ви співаєте ще краще, ніж керуєте...

— Розумію вас!—сміється він.—І дуже вдячний за похвалу. Звичайно коли б...—і він дивиться в той бік, куди зник офіціант. Не вистачає для симетрії прекрасного полу. Розумієте, треба...

Але я категорично протестую, і він за хвилину, смочучи рожеву лімонаду, погоджується:

— Ви, звичайно, праві: хіба можуть італійки зрівнятися з росіянками. Погоджуюся: їх ви знаєте краще. Хе-хе! Я не помилюся?

— О, ні, я багатокро́мніший, ніж ви про мене гадаєте.

— Он як? А в Неаполі напевне ви вже встигли познайомитися з гарними росіянками? З дипломатичних кіл. І, не вичікуючи на відповідь, вів далі:

— Думаю, що матиму щасливу нагоду за вашою допомогою, коли на те ваше бажання, познайомитися з гарнічними росіянками?

Але мене ввесь час непокоїть його настирливе бажання дізнатися про тутешніх росіян. Навіть більше: познайомитися за моєю допомогою. «Чого захотів?» думаю я. «Але чому він морочить голову росіянами, коли я йому ясно сказав, що я німець?».

— Пробачте, звертаюся я до нього, чому ви вчилися на фінансовому факультеті, коли маєте здібності співати? Адже ви загубили час зовсім даремно.

— Це знаєте історія проста. «Сімейна незгода», мовити б.—І, смочучи лімонаду, він починає розповідати, чому це трапилось. Він, мовляв, мав охоту бути професіональним

актором ще в дитинстві. Але його батько, поважний офіцер королівської армії, категорично повстав проти цього:

— Ти син значних батьків, і зовсім тобі не личить правити за комедіянта!

Це мучило хлопця, і коли справа вже дійшла до університету, батько потішаючи сказав якось:

— Коли хочеш вчитися співати, доведи мені, що ти закінчиш якийсь інший спеціальний факультет. І коли ти будеш освіченою і цілком самостійною людиною, тоді матимеш право співати на сцені.

— І я довів!—виголошує він.—Тепер, закінчивши фінансовий, учуся в Римі співати!

За столом, що стоїть поряд, весела компанія молодих хлопців гуляє, сміючись і випиваючи. Таких компаній навколо чимало, і я на них не звернув би уваги, та один з них повернувся до нас і підняв догори блискучого ножа. Всі коло нього зареготалися, і мій сусіда заворушився в своєму кріслі. Він теж повернувся, ніби ненароком, і тепер сидів уже обличчям до веселої компанії.

За хвилину я помітив, що мій сусіда непомітно переморгується з хлопцями, що сидять поряд, і я зовсім ясно зрозумів справжній зміст попередніх моїх із ним розмов про росіян.

— А знаєте, добродію,—навмисне голосно звертаюся я до нього. Він перелякано повертає до мене обличчя й напружено слухає.

— Що, що, пробачте я прослухав...

— Я кажу, що італійські лшики абсолютні йолопи! Ви розумієте, от, приміром, збирається він за мною стежити, а я його вже бачу! Раніше, ніж він мене!!

При цьому мій сусіда так почервонів і так захвилювався, що я й сам злякався своїх слів.

«Так он що ти за султик,—злісно подумав я.—Ну мене обдурити важко!».

— Скажіть, будь ласка, за вами напевне теж стежать?—намагався придуритися я. Ви ж також чужинець в Італії!

— А як же? Стежать!—брехав він, заспокоюючись тим, що я може щічого не помітив і, не думаючи його образити, витукнув свою переконану безапеляційну думку про італійських шпиків.

— Я, розумієте, живу в Римі, зовсім недалеко від палацу Мусоліні. І поліція щотижня мене перевіряє.

— А за мною,—кажу я знову,—за мною цілими ватагами ходять. Скрізь і завжди! Хіба може тому, що я читаю російські газети? Показую я на «Последние Новости».

— Напевне так. Вони вас мають за більшовика—чого доброго! І він роблено й театральню зареготався.—Чого доброго за комуніста мають вони вас!

Відповісти на цю тістеріку так, як треба було, я не мав найменшої можливості: мене оточувала в усьому абсолютно п'яна шатія. Та ще й група, що з нею переморгувався мій «приятель». Але відповідь мою він знав авансом, бо, як я вже переконався, про мене він мав знати все до подробиць. І я, двозначно посміхнувшись, видушив:

— Чого доброго...

Весела компанія, що сиділа поряд, раптом піднялася—всі разом, як за наказом невідомого диригента,—і сміючись почала розраховуватись, але, як я потім помітив, у них не вистачило грошей, і кожен по черзі почав щось шепотіти на вухо офіціантові.

Компанія вийшла, не справивши ніби найменшого враження на мого болгарина, і він сидів у кріслі, підспівуючи й підсвистуючи мірному темпові ледачої, як увесь ресторан, оркестри.

— Ви жили в Парижі?—перепитує я давно відоме.—Розповіли б щонебудь про Париж.

— Що ж саме, з якої опери?—всміхнувся він.

— Та з якої ж? До речі, невже ви не мали нагоди познайомитися в Парижі з гарненькими росіянками? Для цього їх, здається, там вистачить.

Він почервонів удруге, на цей раз очевидно побачивши, що вибредхнутись важко. І голова йому нахилилася на труди.

— Ба ні,—неохоче, вимушено розповідав він.—Знайомих росіян я маю в Парижі досить, але—жінку серед них я зустрів тільки одну. Власне тільки одну—порядну і висококультурну людину! Це—Родзянко.

— Як, як Родзянко?

— Так ви не помилилися: Родзянко.—І, дивлячись на мою едівовану фізіономію, додав:—Чи бува не знаєте її й ви? Як мені відомо, її дід в Росії обіймав високу державну посаду.

— Що ж це за жінка?

— О, це—людина! Це ідеал людини. Такі вміють кохати і віддаватися цілком. Крім того—культура, виховання, ерудиція.

Це мені пригадало газету «Последние Новости», що лежала поряд, і, наблизивши її до очей, я прочитав:

Сегодня в клубе Его Величества Великого Князя Николая Николаевича состоится общее собрание донского казачества по вопросу об организации и окончательном оформлении штаба.

Просьба ко всем господам донским казакам явиться на собрание без опозданий.

Так,—думаю я: «наdejда юношей питаєт!»! Та голосно цього я не кажу. І мій «приятель», зазираючи в газету, каже:

— Вони працюють, організовуються. Шкода їм свої батьківщини!

— І невже вони сподіваються реставруватися в Росії? Це ж марення!

— Знаєте, а хіба більшовізм не був маренням?—це він говорить з безперечної злости до мене. За те, що я його все таки добре викрив. І, не показавши цього, тримаюся своєї лінії.

— Був більшовізм найхорбливішим маренням,—повторює він свою тлибодумку аналізу «історії» більшовізму.

— А знаєте, Франція робить неприємне враження дешевої повії ще й тим, що вона абсолютно всіх дегенератів та головорізів пускає до себе ночувати. Убивця з Італії, генерал з Росії і найбільший злодюга з будь-якої країни знаходять

тепле місце поміж усіх інших в Парижі. А чи не знаєте ви, що це має спільного з культурою і честю?

Годинник посуває вперед незрозуміле перехрестя тоненьких пальців. Коли я не помиляюся, то вже дванадцята година. Мені не віриться: певже так швидко пройшов час? Зовсім непомітно.

Виходить, що буржуа не помиляються зовсім, заходячи до цього ресторану, щоб непомітно протуляти вільний довгий вечір, серед музики й світла у розкішному сусідстві лімонади й жінок, однаково 'отидних. Вони не помиляються: для цієї мети ресторан „Mirdndsuli“ не може замінити нічим розумнішим.

Я пропоную іти і, витягнувши гаманця, збираюся розрахуватися. Але мій болтарин категорично протестує:

— Як смієте ви це робити?! Я мушу платити, бож я вас сюди запросив.

Щеб пак! Звичайно ж платити треба йому. Обов'язково йому, інакше я остаточно виявлю зрозумілу належність його до п'яної компанії, що вийшла раніш, нашепотівши повні уха офіціантові! І я хочу це зробити. Але, я здаюся, щоб остаточно перемогти:

— Що ж—ваша правда. Пробачте.—І я сідаю. Офіціант швидко приносить рахунки, і я бачу серед стовпця рівно виведених чисел підкреслено «80 лір».

Я, ніби ненароком, зазираю до рахунка і, коли він платить уже гроші, наївно запитую:

— А ці 80 лір чом окремо?

— Це в нас із сеньйором—хе-хе!—свої старі рахунки.— При цьому він переможно стукає офіціанта по плечах тоненькою долонею.—Він знає, завіщо бере гроші. Чи так?

«Так думаю, сволота, вчишся в Римі, співаєш, лікуватися приїхав до Неаполя? Син генерала—фінансист і актор! Цікавишся своєю слов'янською мовою й «гарненькими росіянками з дипломатичних кіл»? Чого доброго: сподівайся хлопчику!!».

— Будь ласка,—пускає він мене наперед, і я бачу зовсім ясно, як позаду мене йде офіцер поліцейської управи. Але

це—галюцинація, це здається тому, що офіціант нахилився так, як він завжди нахилиється перед поліцаями.

І я йду вперед.

Мене трясє від злості.

Заспокоює тільки те, що й я ж йому трохи прибрехав, і хоч відомо, коли він поліцей та зі мною познайомився спеціально, своїми брехнями я його ні в чому переконати не міг, все таки він про мене знає все. Але гра, романтична конспірація, детективна гра з офіцером, який при всьому бажанні мені не може нічого зробити, це мені сподобалося, і я ступав по панелях твердо.

На вулиці—ніч.

* * *

Місто потроху, правда, зовсім непомітно, гасне й затихає. Це—на вулицях. А біля фунікульору, що везтиме нас униз на віа Рома натовп росте: з усіх ресторанів, кін та вулиць, що містяться на Сан-Мартіно, люди збираються спускатися вниз додому.

Мій «приятель» іде мовчки. Він очевидно проклинає себе за те, що поліцей із нього нікудишній, за те, що він мав усі можливості обкрутити мене навколо пальця, за те, що йому це—чортяка б його вхопила!—треба було зробити. Він проклинає мене—напевне вдвідесятеро лютіш—за те, що я, набрехавши йому, так само як і він мені, все таки об'їхав його успішніше і хитро вірвав з нього маску!

Але ми мовчимо: гра триває. Мені просто цікаво: чим закінчуються такі історії? Йому ж треба було дізнатися про ту-гешніх росіян і може зовсім щиро хотілося познайомитися з «гарненькими росіянками з дипломатичних кіл». Йому до-садно, що ні чорта він від мене не взяв, а розкривати себе вже пізно і цілком неможливо.

Але мені припадає на думку: дай, думаю, в фунікульорі перед самісіньким прощанням з ним признаюся, хто я такий, і цим доведу, що брехав я не тому, що боявся, а просто з бажання заморочити його. Хай думаю, він це відчує ще раз, і багато болючіше ніж раніше!

Ось ми вже дістали квитки, зішли на чистенький освітлений перон і коли кондуктор, як тисячу разів, як завжди раніше, надув пухирі гладких щік, я задьористо вигукнув:

— Дорогий добродію! Набрило гратися: скажу вам чистісіньку правду, ніякий я не німець, ніде я не вчуся. Я просто вам—за це пробачте!—голову морочив. За це—повторюю, дорогий добродію—пробачте!

— Хіба?—ніби дивується він.

— Слово чести,—переможно кричу я в болтаритнове вухо.—Слово чести! Я з Радянського Союзу. З України. Чи чули ви, що то за країна така?

Він намагається дивуватися. Він вилуплює на мене очі: дивується. Але я зовсім ясно бачу, що все це удаване й театральне. Все це видумане пустоголовою людиною. Він зовсім не дивується, бо хіба все це невідомо було йому раніше?

І в вилуплених очах, в іронічних зморшках, навмисне зроблених щоками, я бачу—злість.

Злість—на мене, за те, що він поводить себе як я—не може. Він не може сам зірвати свою маску, хоч я зірвав її давно. Під нею—поліцай. Під нею—шпик!

— Я просто шиф-офіцер з радянського пароплава,—кажу я спокійно. А за тру—пробачте! Я просто не знав хто ви. А обережним треба бути завжди. Адже в Римі й за вами стежать?

— Це цікаво. Та чи бува ви й мене не маєте за шпика?

— О, ні, ні! Я про вас багато кращої думки. Ви зовсім крім того, не подібні до малпи в трикутному капелюхові. І навіть ви самі себе ображаєте навіть розмовою про поліцай?

Мій «друг» має одну прекрасну якість: в усіх подібних випадках його симпатична фізіономія буряковіє, і дивуєшся, де заховано кров цієї зовсім білої випещеної шкіри?

— Це цікаво,—удавано дивується він.—Це дуже цікаво,—і кров поволі розпливається по м'яких щоках.—Дуже шкода, що нам треба розставатися, ви б були щось про свою країну розповіли. Дуже шкода!

— О, я дуже люблю розповідати про свою батьківщину. І шкоду, повірте, не менше від вас, що годинник і військова морська дисципліна перешкоджають мені це зробити. Добре вам:—ви ж ніякій військовій дисципліні не підлягаєте? Добре вам?

На цю іронію він відповідає досить нервово. Він швидко садить мене в трамвай, що веде до порту, і грубо тисне мені руку.

— Сподіваюся, що нагоду поговорити з вами я ще матиму завтра? Може знову в „Mirdndsuli“

— На жаль, добродію, на превеликий жаль, в Неаполі лишилося мені ще бути—на жаль!—одну тільки добу, і її я маю приділити своїй команді. Завтра я поведу своїх товаришів-матросів до кіна.

— Он як? Ну, бувайте!

Я бачу, що він розчарований з моєї сьогоднішньої з ним зустрічі. Ще б пак! Шановному поліцаєві, акторові й фінансистові паризької комерційної академії абсолютно не щастить в його першій професії. Я не знаю, чи багато й далеко він посує національне болгарське мистецтво співу, коли з подібними здібностями гратиме свою роль і в театрі?

Навряд! Далеко не піде національна болгарська культура, викохана на теплому фашистському ґрунті в Італії серед приємного сусідства цитрин і лаврів!

...Я щасливо дійшов до порту. Перед потрібною мені зупинкою до мене підійшов кондуктор і ласкаво пропонував свої послуги:

— Сеньйоре, вам уставати на наступній зупинці!

Звідки він про мене дізнався? Кондуктор! А в тім все ясно.

...Коли я пройшов портові ворота, всі шпика, що нервово прогулювалися біля них, спокійно розійшлися. Це мало визначати, що на пароплаві вже всі сплять і я найдовше затримався в місті.

— Що ж пора й їм!

Уже перша година.

Джовані розповідав мені факт, який італійці звуть анекдотом. Говорив він притишено, цьому була причиною стара конспіративна звичка ховатися від людей. Сьогодні він ставився до мене зовсім довірливо, і його тихий голос стосувався не мене, а всіх хто йшов повз нас, і, перепрошуючи, легко штовхався у бік.

— Ви знаєте, є така газета „Popolo d'Italia“—«Італійський нарід». Редагує її Арнольд Мусоліні: брат славновісного диктатора Беніто. Треба сказати, що людина він дуже недалекого розуму і майже нічим не заслужив призначення на редактора. Кажу «майже», бо братові диктатора не треба ніяких заслуг, крім однієї: заслуга бути диктаторовим родичем. Газета—шовіністична. Є ще друга газета: „Natio“, як і всі, подібного політичного настановлення.

Приїхав одного разу Арнольд до свого високопоставленого брата. До цього приїзду диктаторів палац було прибрано й уквітчано, як до справжнього великого свята. Увечорі був банкет на Арнольдову честь.

— Знаєш, набридли вже мені перські килими й шовкові скатертки,—сказав Беніто Мусоліні. Давай поскидаємо все це й їстимемо на застеленому газетами столі.

— Давай,—як завжди погодився редактор.

— Ну от: ти їстимеш на „Popolo d'Italia“ а я на „Natio“, засміявся італійський дуче й фалшистський бог.—Ти на «народові Італії», а я на «нації»!

Арнольд реготався. Історія здалася йому приємною. Він звичайно завжди готовий їсти на італійському народові, як його славновісний брат Беніто на італійській нації.

Може такого факту й не було, та мене дуже мало треба агітувати, щоб я повірив у протилежне. Ця «анекдота» тільки заплутує кінці: починаєш не розуміти, що ж врешті в Італії звуть анекдотом?

Джовані йде поряд. Сьогодні він змінив свій одяг на чистіший і пристойніший, бо «мінятися» як можна частіше—це

його звичка—конспіративно триматися серед одягнених в наполеонівські капелюхи і чорні фраки людей.

— Всі анекдоти в Італії то є життя. А життя то є нахабна й непотрібна вигадка! Та власне про це в Італії дві зовсім протилежні думки.

— Як і скрізь!—гукаю я.

— Так, як і скрізь

Ми виходимо за ворота порту на широчезну закурену вулицю віа Сан Філянджері. Треба дуже далеко йти, щоб потрапити до якогось кіна чи театру. Бо віа Сан-Філянджері то ще припортова вулиця, і живуть в ній люди, на яких італійське кіно не розраховує.

— Знаєте, — розповідаю я дорогою до трамваю. — Мав я сьогодні розмову з сеньйором Вольпе. І, уявіть собі—про політику.

Сеньйор Вольпе—тихий парубок, і важко повірити, щоб він і справді міг виконувати розбійницькі завдання, які повинен виконувати кожний член партії «фашію». А сьогодні на пароплаві він наївно, як школяр, запитав:

— Скажіть, як у вас організовано молодь? Партійну так би мовити.

— Як же ж організовано? Є комуністична спілка молоді, що носить ім'я Леніна. А є ще піонери—третє покоління.

— Ага розумію: партія—перше, потім—як вони у вас звуться?..

— Комсомол—диктую я.

— Ага, це друге, а ще є третє?—запитує.

— Так.

— Так це ж точнісінько як і в нас! Точнісінько! У нас теж три покоління: перше—фашисто, друге—авантюардіо—фашисто, і третє—бабла.

— Алеж, сеньйоре Вольпе: у вас, як і в нас, а не навпаки, бо вашої партії не було 1917 року, і брати приклад ми з неї не мали ніякої фізичної змоги!!

Але капітан на цих словах припинив вогонь, що з ним я збирався дискутувати. Він покликав мене до кубрика:

— Ви з глузду зійшли,—сказав мені капітан. Не лайтеся з ним.

І я зрозумів, що в цій країні легко зійти з глузду: кожен фашист говоритиме, що й «у комуністів, так як і в нас». А такі думки можна почути дуже часто. Вони зовсім забувають, що їхня партія існує на багато менше за нашу комуністичну, і влада живе тільки всього з 1923 року!

— Так, вони дуже хорошої думки про себе,—сміючись стверджує Джовані.—Вони себе люблять більше, ніж люблять їх. За це вони карають суворо. Та з карами у них виходять цікаві курйози.

Одного разу, приміром, коли саме судили групу італійських комуністів, якийсь робітник, напившись п'яним, почав несвідомо на вулиці галасувати:

— Нехай живе третій інтернаціонал!!

Цього, звичайно, було досить, щоб поліція, поповбивши йому ребра, відрядила п'яного до в'язниці. Та найцікавіше вийшло, коли почали допитувати.

— З якого ти року в комуністах?—запитали його.

— Я не в комуністах,—справедливо відповів заарештований,—я зроду не був комуністом.

— Ах так? А ну дайте йому!

Били його доти, доки він примушений був сказати, що він комуніст.

— Скільки членів у твоєму осередкові?

— В якому осередкові?

— Та говори, собако!

— Не знаю.

— А не знаєш? Дайте йому!

І його били знову, поки він вирішив врятуватися від немовірного катування, вигукнувши:

— П'ятсот!

Поліцаї справедливо злякалися: п'ятсот комуністів в одному осередку залізничного депа, де працює всього тисяча робітників!!

— Ти розкидав проклямації першого серпня?

— Я?

— Ти, ти!

— Ні.

— Ах, он як? А ну дайте йому.

Коротше, його примусили визнати, що він розкидав проклямації першого серпня і що він комуніст з 1910 року. Бо що мала робити людина, яку примушують щось визнати під загрозою вбити? Так само примусили його підписати й протокола про допит.

Прийшов день суду. Та коли заслухали свідків, виявилось, що **першого серпня**, в день, коли він за підписаним ним самим актом мав розкидати комуністичні проклямації, його **вже було заарештовано**, і він у цій же самій справі сидів ув'язнений.

Це було викрито, і процес став доброю агіткою за комуністів. А все таки робітник «заробив» два роки ув'язнення. Треба сподіватися, що після звільнення з тюрми він стане справжнім комуністом, не питиме горілки і не таласуватиме на вулиці за Комінтерн, коли в цьому немає ніякої потреби.

На процесі цієї ж групи комуністів стався ще один пристойний скандал:

Коли прочитали обвинувачення, яке нібито визнав один з комуністів, що його вбили перед самим судом, в ту хвилину, коли він «пробував тікати». виявилось, що акта підписано самим комуністом через три дні **після його смерті**.

Отже, на тому суді поліція оскандалилася добре, бо навіть із слухачів, в числі яких робітників не буває, хтось голосно витукнув:

— Сеньйори, вдруге працюйте уважніше!

Бо чого міг в такому випадку побажати поліції блискучий буржуа?

Поліція не пішла по залі розшукувати того, хто своїм вигуком привселюдно її образив. Ні! Вона тихо намагалася зам'яти очевидний скандал. Та не думайте, що хоч одному з комуністів довелося скористуватися з цього: всі в тюрмі, і лише два з них спромоглися втекти після суду.

* * *

...Ми знову на віа-Рома. Вона вже остотидла мені за час перебування в Неаполі. Вдень і—особливо!—вночі, її шум, м'який і солодкий, ніжно сповнює вуха. Все—від фарб до шуму гумових підошов та твердих шин фіякрів наповнено цим набридлим солодким блиском і влєсливим гомоном.

І зовсім не шкода, що завтра знімаємося з якоря і знову відпливаємо в море. Навпаки, лише тепер я бачу, яке все тут одноманітне й однобарвне в городі «краси й сонця»! Як же все тут присолоджене й удаване! Безсиле й мертве!

Не уявляю, як почував би я себе, коли б мені довелося тут жити довше, коли б піти на це примусила мене сила якогось обов'язку. Та Джовані на це відповідає зовсім справедливо:

— Якось жили б! Хіба я не живу?

— Саме «якось»,—співчуюваю цій упертій людині. І я бачу, що й Джовані живе «якось». Йому добре встигла набриднути ця «краса й сонце», та що може зробити людина, якій загрожує смерть у рідній країні? Що вона може зробити?

— Нічого! Поліція про мене трохи забуде, тоді я й повернуся додому,—заспокоює себе Джовані.

— Нічого!

Праворуч від театру Ельдорадо ріг вулиці блищить освітленою плямою і розфарбованими афішами. Ми вирішаємо йти до кіна з веселим натовпом італійських буржуйчиків.

— А знаєте, я теж кіно-актор.

— Ви?

— Я,—говорить Джовані.—Ви не вірите?

— Ні, не вірю!

— Чому?

— Як сказати?..

— Хіба я не подібний до кіно-актора? Аж потягніть на мене.—Він повертається вайлуватою і трохи згорбленою постаттю. Я бачу, що він розповідає про це тільки тому, щоб трохи розважитися після моїх із ним розмов про життя «якось». І він знову запевняє:

— Слово честі!

— Де ж це ви встигли?

— Ото! Хіба важко стати кіно-актором?

— Важкувато.

— А кіно-фабрикантом хіба важко стати?

— Ви жартуєте?

— Чого б я жартував? Коли це потрібно для виконання якогось партійного завдання, комуністи грають ролю фабрикантів не лише на екрані, а й у житті, розумієте?

— Розумію!

— Правда, я грав ролю не фабриканта. Так треба було. Це було, а втім...

— Що таке? слухаю...

— Пробачте, але цієї історії я вам не можу розповісти, це ще і самим нам не зовсім ясно. А принципи конспірації...

— Розумію... розумію...

І ми зайшли до кіна.

Джовані дуже шкодує, що зараз літо, і він не може повести мене до театру Сан-Карло. Торік там був Марінетті, і я міг би його побачити.—Але ж зараз уже сезон закінчено! Джовані говорить це таким тоном, ніби я збираюся його в чомусь обвинувачувати. Я сміюся. Він посміхається теж: «для симетрії».

Відрізнити нас від решти публіки дуже важко. Ми пробуємо говорити німецькою мовою. Це нам вдається. І тепер нас не можна обвинуватити в тому, що ми комуністи й маємо зв'язок із капосною Москвою. Ми просто німці та й годі! І ми йдемо до кіно.

Хіба може про нас хтось подумати інакше?

Над самісінькою головою касирші кіна на віа Рома висить табличка з розцінкою місць. Розцінку написано по-європейському чисто-білою фарбою на сірому фоні.

Ви можете на неї дивитися скільки хочете. Можете навіть перепитувати в касирші про ціну місцям. Та коли ви протянете руку з грошима у маленьке шкляне віконечко, не сказавши, яке саме місце ви хочете купити, вона сумлінно відріже квиток першого місця.

Ви розкриваєте рота, намагаючись сказати, що шість лір за квиток першого місця заплатити не можете, бо ви звичайний робітник і заробляєте всього десять лір на добу. Але кільця гострих блискучих ножиць уже категорично зішпилися, і гроші треба платити категорично. Коли ж ви хоч слово скажете про це, касирша ласкаво відповість:

— У кого немає грошей, тому немає й кіна...

Коли ви хочете піти до кіна, ви мусите мати **багато** грошей. Проти цього б ви зовсім не суперечили, та ви—звичайний робітник і заробляєте (коли ви саме той один з десяти, що потрапляє на роботу) всього десять лір на добу.

Добре одягнені й угодовані сеньйори чоловічого й жіночого роду, не запитуючи про ціну, беруть квитки.

Вони повільно увіходять до залі й сідають там, де їм подобається: у їх квитки першого місця, й сидіти їм дозволено скрізь, де душа забажає.

Всі сидять, тихо чекаючи початку сеансу.

Та він починається незабаром. Відрізняється початок від наших картин покищо тільки реклями. Реклюють усе: звичайні калюші, і надзвичайного короля—Вікторіо-Емануеля третього, одеколони і міністра фінансів, диктатора Беніто-Мусоліні і блискучі фінки знаменитої фірми «Інка». Реклюють усе, за що платять великі гроші і за що дякує уряд.

Публіка дивиться тихо, не перечитуючи голосно написів.

Це було б некультурно.

Італія—країна культурна.

Починається кіно-журнал. Зміст його шовіністичний. Зміст його—більше того!—агітаційно-шовіністичний, і зовсім незрозуміло, чому агітує італійське кіно дрібних буржуїв на-самперед, коли серед робітників місце, з їхнього погляду, «тонше», й прорватися воно може швидше.

Правда, далі—вам стає зрозумілим, що картину й журнал побудовано на «сатиричному» висвітленні подій за кордоном. Це вже—розвага.

Розважатися має право тільки буржуа. Бо:

— Італія країна фашизму:

Фашизм—колонізатор.

Розважатися можна, пристойно попосміявшись із колоніальних народів.

Ось висувається замурване негрове обличчя з-за бліндажу. Це—імперіалістична війна. Навкрути рвуться снаряди—не-три ховаються по кутках окопів. Їх кілька чоловіка. Снаряди рвуться навкрути—до окопу підходить італійський солдат—«білий»—і забирає їх усіх голими руками.

Так, так: негри зовсім не можуть встояти проти «білого». Десять негрів проти одного! І цей один «білий», символ капіталу й диктатури фашизму, забирає всіх голими руками.

Мрія солодка, що й казати! Можна розважатися хоч увечері в затишному кіні, думаючи про:

—«переляканих, некультурних, нездатних—серйозно боротися»—негрів!

Але—колонії горять повстаннями.

Негри—протестують кулаком!

Це—не в кіні, а в житті!

Це—не сміх, а факт!!

Вони починають протестувати і в кіні. Екран темнішає від тустого сіруватого напливу.

На екрані негри знову.

Вони чомусь—зовсім невідомо чому—опиняються в цирку. Вони тікають. Вони ховаються від «білого». Вони бояться «білого» як вогню.

«Білий»—символ сили, цивілізації.

Так цю справу уявляють собі італійські кінематографісти, чи власне, ті, хто примушує їх так уявляти.

Очі «білого» проникливі як світло.

Руки «білого» — страшні як фашизм.

Негри довго шукають захисту під високими стінами цирку. Та врешті вони додумуються до «розумної» витівки.

В циркових лаштунках лежать опудала ослів. Негри швидко витягають солому і ховаються в костюми цієї «хитрої» тварини, вони стоять мовчки, рідко й грубо по-тваринному ворухаються у ній.

Але очі «білого» проникливі як світло!

Але — кулак «білого» — важкий як фашизм!!

Солдат — символ сили й цивілізації — лякається тварини, але відразу схаменувшись і зрозумівши, що це ж звичайнісінький собі осел, — хапає рушницю й випускає цілу обойму в них. Осли падають мертвими. Спочатку падає задня частина, потім голова, бо в кожному з них по кілька негрів. — І коли «білий», сміючись та потішаючись, зриває шкіру з негідної тварини, він бачить, що там прокляті негри!

Негри гинуть не обороняючись...

Негри — не можуть боронитись...

І взагалі вони — осли!

Заля регоче, заля реве тихо, але «всім нутром».

Негри лежать, а «білий» стоїть однією ногою на тілі одного з них. Він переміг навіть позою!

Але колонії — горять повстанням!

Негри — протестують кулаком!!

Негри — перемагають!!!

І це не в кіні, а в житті.

Про це механік не дає можливості подумати задоволеній аудиторії. Вона встигла вже щиро посміятися з ослів і щедро нагородити аплодисментами свого героя «білого».

Світло міняє напрям.

На екрані знову реклями блискучих калашів і сіренького короля Вікторіо Емануеля третього, реклями одеколону і міністра закордонних справ Італії, диктатора Беніто Муссоліні й фінських ножів найславетнішої фірми «Інка».

Навіть ще ви можете побачити, коли в кишені вашій дзвенять срібні монети і в пристойній кількості.

У кого пристойної кількості грошей немає, тому немає й кіна.

Та власне ні ми з Джовані не шкодуємо, ні італійські робітники не гублять від того, що дуже рідко потрапляють на подібні «видовиська». Найкраще було б, коли б це «мистецтво розважатися» залишилося зовсім при його творцях.

* * *

Після такого кіно-фільму спалося погано.

Джовані мене проводив на пароплав і ще довго розповідав мені надзвичайні пригоди, що траплялися з ним в далекій Болгарії.

І я побачив, що крім героїв у трикутних чорних капелюхах з блискучими наполеонівськими шпагами на чорних фраках є ще герої, які пниють в портових вуличках багатих італійських міст. Вони мають також свій бойовий, войовничий аванґард, крихіткою якого є, ніби притиснутий нігтем до землі—Джовані.

Вони горбаті й невеличкі, але їх дуже багато. Така сила, якої не може собі уявити жаден герой важкої трагедії, яка ще інакше зветься фашизмом!

Неаполь-Генуя-Босфор-Одеса.
Вересень 1930 р.

ВАДИМ СОВКО

МИ ЙДЕМО НА ГОРА

Ех обушок!

Ми з тобою не мало

Плити дали

на гора.

Ми вдвох з тобою

багато давали,

А кинуть тебе
 пора.
Там, десь,
 де лязг криці
 і червоний чавун,
Там. обушок, наш вугіль
 іскриться
І ріже
 і рве імлу.
І відтіля нам учора
 гукнули
— Товаришу!
 Дай вугля!
Шахта сьогодні
 гула як вулик,
Шахта
 складала плян.
Дві крепі
 треба вирубать нам,
А менше не можна.
 Ні!
Шахта сьогодні сказала
 — Дам!
А шахта
 це ж ми.
Дві крепі!
 Ти знаєш, що це таке?
Це не пісок
 виймати,
І завтра
 зі мною
 на місце твоє
Піде в уступ
 пневматик.
Ех, обушок!

Я з тобою колись
Шахту ходив
боронити.
Ти бачив
не тільки
вугільний блиск,
Ти бачив
блгнети бандитів.
А зараз... лежи.
Не підеш уже
зі мною
в пітьму густу.
Завтра
довгим
упругим вужем
Полізе пневматик
в уступ.
Ми сьогодні
в гору ростем,
Ми йдемо
на гора.
А ти обушок
не витримав
темп —
Ти програв.

ЧОРНИЙ
Рутченково, копальня № 30

БУДІВНИЧЕ

За вікном веселками блакить.
Будівництво. Дні могутні, юні,
Радісно для колективу жить
І пісні складати про комуноу.
Будівництво кличе до життя

Безупинно, твердо йти в майбутнє,
Залишити зневіру і ниття,
Кожний крок зробити творчим буднем.
За вікном веселками блакить.
Переможні дні за нами будуть
Радісно для колективу жить
І складати гімн електробуду.

САЛЬВАДОР БОРГЕС

ДАЙОШ П'ЯТИРІЧКУ ЗА ЧОТИРИ РОКИ

Ранок, Дніпропетровське оповите туманом, тьмяно, морозно на дворі. Все ж і в туманну погоду місто показало своє гарне лице, свої фабрики й заводи.

Високі заводські димарі випльовують хмари диму до неба, дим котиться в вишині і тане в повітрі. Фабричні та заводські димарі розповідають, що місто нагадує німецький Рурський басейн.

Вулиці широкі, стрункі, гарні. Дивився на їх, і вони оповідають, що тут колись була велика буржуазія—російська й українська, представники проституйованого капіталістичного суспільства.

Вони, ці вулиці, струснули з себе старе безглуздя життя. Вулиці дихають тепер революційною епохою, революційними подіями. Вони оздоблені плякатами й червоними прапорами, що кличуть до нового життя, до соціалістичного будівництва, щоб здійснити п'ятирічний план за чотири роки. Кожна вулиця пропагандист, співучасник будівництва...

* * *

Шумно,—інтенсивна робота відбувається в приміщенні Виконкому, в залах Модру. Робітники й робітниці приходять, дають звіт про червону допомогу революціонерам капіталістичних країн на їхніх заводах та на фабриках...

... О, яку зацікавленість і розуміння власних обов'язків виявляють вони до справи допомоги робітникам-борцям, що зазнають страждань у капіталістичних в'язницях.

— Товаришу секретарю!—чи можете ви мені сказати, як нам, Швейпромкомбінатові, зв'язатися з Будапештською тюрмою. Ми ухвалили взяти шефство над цією в'язницею—каже товаришка Борова.

Стислі слова Борової притягли мою увагу. Я роздивляюсь їй темне, худе, серйозне обличчя. У мозкові десь сховалися слова:—Будапештська тюрма...

Секретар, товариш М. Андрушкевич, сидить собі спокійно-зосереджено, уважно прислухається за своєю звичкою до розмов і відповідає тихо й спокійно на запитання.

Недалеко від секретаря, збоку, сидить товариш Островський. Вже зовсім інша вдача, метушлива, шумлива. Він мало розмірковує, працює швидко. Тихий зосереджений Андрушкевич із метким інтенсивним працівником Островським—хороша пара, чудова модрівська машина.

Пальці дівочої руки прудко й нервово гасаять над літерами друкарської машинки, вистукуючи звіти й протоколи.

... Товаришу, я прийшла запросити вас до нас на фабрику. Приходьте завтра зробити доповідь з нагоди восьмиріччя Модру,—каже товаришка Борова.

Я їй відповідаю:—Гаразд, добре, прийду. І придивляюсь до її обличчя, що випромінює стільки теплоти до робітників-борців, які сидять у капіталістичних в'язницях. І стільки гніву, зненависти до капіталізму.

— Приходьте, товаришу, на півгодини раніше, зможете оглянути нашу фабрику. Ї ще побачити...

* * *

Рівно о третій годині дня, за півгодини до гудка я прийшов на фабрику Швейпромкомбінату. Товаришка Борова, що керує модрівською роботою на фабриці, йде зі мною показати відділ, спеціальну модрівську ударну бригаду.

...Триста п'ятдесят робітників, таких, що втратили працездатність за громадянської війни, працюють тут,—каже секретар фабричного осередку з простріленою рукою.

Он стоїть зігнувшись літній робітник із білою від сивини головою. З однією ногою, другу він втратив на громадянській війні. Стоїть і забиває ящики з готовою продукцією. Другий стоїть і однією рукою швиденько прасує. Цілу галерію інвалідних постатей схоплює око. Сила більшовицьких темпів штовхає їх теж стати ударниками на фронті соціалістичного будівництва...

Робітниці сидять з напруженими поглядами, схилявшись над машиною. Руки зайняті роботою. Електрика швидко жене машини, й ще швидше, мов вихор, летять жіночі руки,—тра-тра-тра кричать машини, і ці звуки змішуються з працею робітників, боротьба, боротьба на ударному фронті: тут—мопрівська ударна бригада...

— Як у вас із проривом?—запитую я.

Борова, усміхаючись, дивиться любовно на робітників, мов би мати на добрих дітей, і задоволено відповідає:—Виконали навіть із гаком... Усі тут ударники.

Гудок прорізує фабричне повітря, машини вгамовуються, зупиняються. Голос Борової котиться, наче дзенькання по вого дзвоника:

— Товариші! Не розходитись. Зараз відбудуться збори. Тема: Вісім років Модру...

Один із столів коло машини перетворюється на трибуну. Фабрика запалюється, неначе десятки смолоскипів, червоно,—ще червоніше... Вона перетворюється в один суцільний гнівний протест проти білого терору у фашистських країнах. От стоїть поважний товариш Ноткін і доповідає. А ось забирає слово робітник-інвалід:

— Не зважаючи на те, що ми втратили працездатність, все ж ми створили єдину ударну бригаду. Якщо ворог нападе на нас, підемо на фронт віддати другу ногу, другу руку—оборонити Радянський Союз...

Слова летіли, мов гаряче вугілля, вони кликали зміцнити соціалістичне будівництво та допомогти борцям, що муляться в капіталістичних в'язницях...

Ударну бригаду названо ім'ям:
— Бригада модру Західньої України.

* * *

Високий кам'яний п'ятиповерховий будинок із широкими світлими вікнами. Це фабрика «Володарського», де працює чотири тисячі п'ятсот робітників. Недалеко від фабрики кравецький клуб—у будинку колишньої єврейської хоральної синагоги.

Клуб найбільше притягає мене,—перед тим, як розпочалися збори, мені наочно уявились, ясно й опукло, сімдесят років темряви, що панувала в середині цього кравецького клубу.

Швидкими кроками заходжу я; плякати, червоні прапори з написами, що кличуть до нового життя, до соціалістичного будівництва, дивляться на мене з стін.—Я дуже радію, стільки робітничого життя відчувається в цьому клубі.

Низенький на зріст молоденький хлопець, із гострим задумливим обличчям, тримає свіжонаписаного пляката з написом:

«Дайош п'ятирічний плян за чотири роки».

Він іде до фабрики певною ходою, виступає з молодими силами. В його очах жевріє полум'я, що його бачиш під час боротьби у комсомольців... Музика грає, стрункі лави робітників виступають із червоними прапорами й плякатами крізь широко розчинені двері до клубу.

Мій попутник тіпиться з музики. Каже задоволено: бачите, як у нас із музикою йдуть слухати звіт про діяльність міської ради. Єврейські робітники слухатимуть звіт єврейською мовою. Велика частина цих робітників прийшла з маленьких містечок, деякі—колишні кустарі.

Купка робітників оточує мене. Цікавляться різними питаннями:—Як живеться робітникам за кордоном, як доходять мандрівські гроші до політичних в'язнів... Я відповідаю на запитання та й собі питаю:

— Як відбувається на вашій фабриці соціалістичне будівництво? Чи виконали ви вже промфінплан?

Робітника, що на ньому позначилися довгі роки кустарського життя, я запитую:

— Чи звикли ви вже до фабричної роботи?

Серйозні очі зміряли мене. Спокійно відповідає:—О, коли б я на кілька років раніше дійшов до думки замінити життя кустаря роботою на радянській фабриці...

Збоку стояв комсомолец, чув ці слова й поханцем відповів йому:

— Ей, товаришу, твої слова можливо й правдиві, та доведи їх правильність не словами перед чужинцями, а на прориві, на виконанні індивідуального промплану... А нашого депутата в міській раді нам треба запитати:—Хто винен у тому, що електричне світло горить ненормально?.. Те, що заважає нам лікувати прорив...

Дзвоник хрипко задзвонив, завіса відслонилася, купка робітників розійшлися, кожен на своє місце.

Запанувала тиша. Слова самокритики дзвенять ще в вухах: то були слова поважні, серйозні. Так розмовляють люди, що переварилися в пролетарському казані, в комуністичному русі,—нові робітники, ті, що стоять біля керма здійснення п'ятирічного плану за чотири роки.

* * *

На заводі «Ленін-Петровський» гудуть і стукотять машини. Сила робітників, як справжній володар над ними, підганяє машини швидше, дужче: промовляють машини й люди загрозами—однією мовою, мовою виробників...

Товариш Орлов пояснює мені роботу цехів. Очі широко розплющені, не знають, куди раніше дивитися. Ось біжить невеличкий паровіз і тягне казан розтопленого чавуну. Збоку закричала машина: та-та-та. Коло печей стоять робітники, розтоплюють багатотонні брили й виробляють продукцію, потрібну індустрії...

Працювати, швидше, інтенсивніше — кричить кожен нерв фабрики,—силою робітників.

Слова мого попутника вирізбилися в пам'яті:

— Чотирнадцять німецьких спеціалістів-інженерів є тут, на нашій заводі. Чужі вони... Скільки б не давали їм і що б їм не давали, все мало й погано. Найкращі житла й одіж для них, а вони не задоволені. Чужа кляса в нас.

Кадри, нові пролетарські кадри ми мусімо створити і створимо такі, що керували б і раціоналізацією виробництва...

Дніпропетровське

6 грудня 1930 року.

І. КУЛИК

НАРОДЖЕННЯ ГЕРОЯ

Закінчення ¹

Цікавіше простежити, чому ті письменники, які добре знають пролетарську масу й уміють подавати розгорнену й в основному правильну картину індустріального виробництва, не вміють проте показати живого робітника на цьому виробництві, заміняючи цей показ мертвою схемою. Причина, на мою думку, полягає тут у тому, що їм, тим письменникам, бракує того ж, чого бракує й вам—діалектичного розуміння процесів. Недостатня ознайомленість з основними засадами марксо-ленінської філософії, ось де коріння «зла».

Так, так, не заперечуйте, я маю підстави закидати це й вам, бо коли б це було не так, то вас би не здивувало твердження в моїй попередній відповіді вам про те, що «без типізації й узагальнювання неможлива пролетарська художня література». Цікаво, що саме в цьому моєму твердженні вам почулися суперечності й що ви не могли відчутти в ньому діалектичних противенств, які саме й зумовлюють у даному разі єдність мови логічної побудови. «Справді ж—типізація—це, так би мовити, «уособлення», втілення у певній особі рис, притаманних соціальній групі, що її дана особа (герой) репрезентує; тим часом узагальнення—це ж протилежний процес, це поширення властивостей якогось індивіда на всю його

¹) Стаття написана у вересні 1930 р., початок її друкувався у «комуністі» та в «Гарті», № 9 за 1930 р., а закінчення затрималося друком з технічних причин.